

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.341

Методологічні основи ідентифікації імпульсів розвитку соціально-економічної системи

Кононова І.В.кандидат економічних наук, доцент,
ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Стаття присвячена вивченню методологічних основ виявлення імпульсів розвитку соціально-економічних систем. Встановлено, що соціально-економічні системи перебувають під постійним впливом чинників мінливого середовища. Досліджено сутність понять «чинник» та «імпульс». Обґрунтовано застосування об'єктно-параметричного підходу до розгляду поняття «імпульс». Розглянуто порядок ідентифікації імпульсів розвитку соціально-економічних систем.

Ключові слова: соціально-економічна система, чинник, фактор, імпульс, розвиток, моніторинг.

Кононова И.В. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ИМПУЛЬСОВ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Статья посвящена изучению методологических основ выявления импульсов развития социально-экономических систем. Установлено, что социально-экономические системы находятся под постоянным воздействием факторов меняющейся среды. Исследована сущность понятий «фактор» и «импульс». Обосновано применение объектно-параметрического подхода к рассмотрению понятия «импульс». Рассмотрен порядок идентификации импульсов развития социально-экономических систем.

Ключевые слова: социально-экономическая система, фактор, импульс, развитие, мониторинг.

Kononova I.V. METHODOLOGICAL BASIS OF IDENTIFICATION IMPETUS TO THE DEVELOPMENT SOCIO-ECONOMIC SYSTEM

This article is devoted to the study of methodological foundations detect impulses of development of socio-economic systems. It was established that the socio-economic systems are under constant exposure to changing environmental factors. The essence of the concepts of "factor" and "impulse" is defined. The application of object-parametric approach to the concept of "impulse" was substantiated. The procedure of identification impulses of development of socio-economic systems was considered.

Keywords: socio-economic system, factor, impulse, development, monitoring.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасних умовах зростає актуальність пошуку шляхів, що сприяють прискоренню розвитку соціально-економічних систем на макро-, мезо- та мікрорівнях, яке знаходить своє відображення у формуванні нової якості економічної динаміки. Ця актуальність значно посилюється в умовах економічної нестабільності, нестійкості національного та світового ринків, високої турбулентності зовнішнього середовища.

Методологічні основи дослідження розвитку соціально-економічних систем базуються на пошуку методів виявлення якісних та кількісних змін параметрів соціально-економічних систем, що зумовлені низкою причин – чинників, що створюють відповідні імпульси. Дотримання принципів діалектики та детермінізму дає змогу ідентифікувати такі чинники

та встановити їх значення для забезпечення розвитку соціально-економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошуки методологічних основ ідентифікації імпульсів розвитку соціально-економічних систем базуються на застосуванні методу наукової абстракції під час вивчення та аналізу наукових праць дослідників, які безпосередньо вивчали проблему.

Розгляд понять і категорій, що стосуються теми дослідження, дає можливість перейти від емпіричного опису досліджуваних явищ і процесів до теоретичного пояснення закономірностей їх розвитку [18]. Понятійний апарат дослідження розвитку соціально-економічних систем, на нашу думку, обов'язково включає, крім визначення самої соціально-економічної системи, такі поняття, як чинник, фактор та імпульс.

Поняття «чинник» досить часто розглядається в дослідженнях сучасних науковців та наводиться в довідковій літературі.

У дослідженні Н. Пойда-Носик [1, с. 68], зазначено, що у загальному розумінні «чинник» трактується як поняття, похідне від понять «чинити», «діяти», «здійснювати певний вчинок, дію», тобто «те, що чинить, здійснює вплив, діюче».

В словнику іншомовних слів, автором якого є О. Семютюк [2], наведено, що чинник – це рушійна сила або причина будь-якого процесу чи явища, що визначає його характер або окремі риси. У тлумачному словнику української мови [3] слово «чинник» трактується як умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис; фактор.

Деякі науковців у своїх працях замість поняття «чинник» використовують поняття «фактор», вважаючи ці поняття синонімами.

У великому економічному словнику поняття «фактор» визначається як суттєва обставина в будь-якому явищі, процесі, вихідна складова будь-чого [4, с. 23]. В роботах Н. Тарасенко [5, с. 75] та З. Петряєвої [6, с. 38] фактор трактується як причина, рушійна сила будь-якого процесу або явища, яка визначає його характер або одну із основних ознак. О. Чемерис [7, с. 56] стверджує, що фактор є причиною, що зумовлює підвищення якогось явища, та підлягає корекції або регуляції у межах певного процесу.

Тобто слід зазначити, що наявні визначення понять «чинник» та «фактор» є досить близькими за змістом, а отже, можуть використовуватись як синоніми.

Класифікація чинників за різними ознаками розглядається в роботах таких науковців, як Т. Омеляненко [8, с. 52–56], Н. Пойда-Носик [1, с. 69–72], О. Ігнатенко, О. Кузьмін, Т. Кужда [9], П. Вірченко [10], М. Яцків [11, с. 112].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що чинники розвитку соціально-економічних систем досить широко розглядаються в наукових працях, доцільно більше уваги приділити виявленню саме тих чинників, що можуть розглядатися як імпульси розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є вивчення методологічних основ виявлення імпульсів розвитку соціально-економічних систем, що дасть змогу в подальшому розробити дієві механізми управління розвитком.

Виклад основного матеріалу дослідження. Систематизація чинників може відбуватися за різними ознаками. Однією з таких ознак може бути характер впливу, згідно з якою окремі автори, зокрема Т. Омеляненко [8, с. 55], пропонують розподілити чинники на чинники безпосереднього впливу та чинники опосередкованого впливу. Той же автор пропонує застосовувати класифікаційну ознаку «ступінь універсальності». Відповідно до цієї ознаки можна виокремити специфічні та загальні чинники.

Крім того, як справедливо зазначає Н. Пойда-Носик [1], залежно від сфер прояву фактори прийнято поділяти по відношенню до досліджуваного об'єкту на внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні). Зовнішніми є ті чинники, на які керівництво будь-якої системи не має прямого впливу або має незначний опосередкований вплив.

Внутрішні, або ендогенні, фактори є характеристиками самої соціально-економічної системи, її внутрішнього середовища. При цьому ендогенні чинники безпосередньо та дуже значимо впливають на розвиток окремої соціально-економічної системи. На думку Т. Омеляненко [8, с. 56], їх можна систематизувати, поєднавши у кілька груп, серед яких найважливіше місце посідають чинники технологічного, організаційного та знаннєвого характеру.

Н. Пойда-Носик пропонує розрізнити також чинники за рівнем дії, а саме чинники глобальної дії (мега-рівень), макроекономічні чинники (макро-рівень), чинники на рівні регіону чи галузі (мезо-рівень), чинники на рівні підприємства або організації (мікро-рівень) [1].

Ряд авторів здійснює класифікацію чинників за сферою їх дії. Найбільш повну класифікацію за цією ознакою наводять О. Кузьмін та Т. Кужда, доповнюючи їх техніко-технологічними, соціальними, екологічними, гуманітарними, інформаційними чинниками [9].

Окрім названих вище, П. Вірченко пропонує класифікувати також чинники за такими ознаками: за часом дії (постійні й тимчасові), за ступенем впливу (основні та другорядні), за змістом (природні, історичні, суспільні, інституціональні, демографічні, економічні, транспортно-географічного положення). За тривалістю дії можна виокремити чинники короткотривалої, середньотривалої та довготривалої дії [10].

Найбільш повну класифікацію, на нашу думку, запропоновано в роботі М. Яцків [11], де виокремлено такі класифікаційні ознаки,

як, зокрема, економічний зміст, ступінь впливу, ступінь залучення резервів, внутрішній зміст, час дії, ступінь охоплення, характер дії, ступінь кількісного виміру впливу, спосіб визначення впливу. При цьому класифікація за кількома з цих ознак, серед яких слід назвати ступінь впливу, час дії, ступінь охоплення, характер дії, співпадає з тими, що розглядалися нами раніше. Щодо інших ознак, то за економічним змістом М. Яцків пропонує розрізняти виробничо-економічні та соціально-економічні чинники, за ступенем залучення резервів – інтенсивні та екстенсивні, за внутрішнім змістом – кількісні та якісні, за характером дії – об'єктивні та суб'єктивні, за ступенем кількісного виміру впливу – чинники, що піддаються кількісній оцінці, та чинники, які не піддаються кількісній оцінці, за способом визначення впливу – прямі та розрахункові.

Н. Пойда-Носик наголошує на тому, що фактор (чинник) може або сприяти протіканню конкретного процесу, або стримувати його, тому говорять або про позитивний вплив (якщо дія фактору сприяє розвитку системи), або про негативний вплив фактору (якщо його дія стримує процес розвитку або повертає процес в бік регресу) [1].

Ми пропонуємо додати до класифікації чинників ознаку «спрямованість впливу», за якою можна розподілити всі чинники на конструктивні та деструктивні. При цьому конструктивні чинники можуть вважатися імпульсами розвитку соціально-економічної системи.

За результатами аналізу сутності та видів чинників розвитку соціально-економічних систем слід зробити висновок, що він може бути викликаний як зовнішніми впливами, так і накопиченими внутрішніми протиріччями, проте вирішальну роль відіграє безпосередній вплив, який виступає каталізатором процесу розвитку. Саме цей вплив може розглядатися як імпульс розвитку.

Розглянемо етимологію та сутність поняття «імпульс». Слово «імпульс» походить від латинського слова "impulsus" (удар, поштовх). Це слово співзвучно з іспанськими словами "impulso" (поштовх, стимул, спонукання, енергія, заряд) та "impulsar" (штовхати, рухати вперед, підштовхувати, підганяти, спонукати, змушувати, інтенсифікувати), які містяться в іспансько-російському та російсько-іспанському загальнолексичному словнику, укладачами якого є Б. Сордо-Пенья, К. Марцишевська, С. Маринеро [12].

Крім того, схожі терміни містяться в інших мовах. Слово "impulse" використовується в

англійській мові й має кілька значень: 1) спонукальна сила руху, тяга, імпульс, 2) раптове бажання, примха, схильність, 3) інстинктивний привід, спонукання [13].

У словнику "Random House Webster's Unabridged Dictionary" наводиться кілька тлумачень слова "impulse", яке використовується як іменник або як прикметник [14]. В першому випадку вказане слово може трактуватися таким чином: 1) вплив певного почуття або психічного стану; 2) раптова, мимовільна схильність до дії; 3) психічний порив або інстинктивне спонукання; 4) дія спонукальної сили, що рухає вперед або викликає рух; 5) ефект від спонукальної сили, тобто викликаний нею рух; 6) прогресивна хвиля збудження нервових або м'язових волокон, що має стимулюючий або гальмівний вплив. Як прикметник зазначене слово трактується як «імпульсивний» (раптовий, необдуманий, здійснений на основі психічного пориву (імпульсу)).

В тлумачному словнику російської мови, укладачами якого є С. Ожегов, Н. Шведова, імпульсом називають спонукальний момент, поштовх, що викликає певну дію, а також внутрішнє спонукання до чого-небудь, інтелектуальний або емоційний стимул [15].

Схожі трактування наводяться у «Великому тлумачному словнику української мови»: 1) внутрішній поштовх, спонукання до якої-небудь дії; 2) швидкий (короткочасний) стрибок значення якої-небудь величини; 3) електричний сигнал у вигляді напруги або струму заданої форми; 4) раптове й короткочасне збудження в нервових елементах, зумовлене їх подразненням і спрямоване на виконання певних дій; 5) кількість руху, яка дорівнює добуткові маси тіла на його швидкість [3].

Отже, у широкому сенсі імпульс визначається як одноразове збурення, що поширюється в просторі або середовищі.

Слід зазначити, що в науковий обіг поняття «імпульс» було введено в першій половині XVII ст. Рене Декартом у галузі фізики як міра кількості руху. Лише потім відбулось перенесення цього терміна в інші галузі знань (медицину, психологію, педагогіку, економіку тощо). При цьому, як зазначає Т. Шинкоренко, під час перенесення понять з однієї галузі знань до іншої зазвичай використовують метод аналогії. В роботі цього вченого [16] вказано, що за аналогією у сфері економіки поняття «імпульс» доцільно розглядати як кількісну міру раптової зміни економічного параметра.

В економіці, особливо в сучасному макроекономічному моделюванні, використовуються

імпульсні функції відгуку для опису того, як економіка реагує з плином часу на екзогенні імпульси. Зміни, які можуть створити основу для імпульсів (зміни параметрів фіскальної політики, грошово-кредитної політики, технологічних параметрів, очікувань споживачів тощо), розглядалися багатьма вченими в рамках параметричного підходу до визначення сутності імпульсів.

Інші автори пов'язують виникнення імпульсів для економіки не зі зміною окремих параметрів, а з розвитком окремих об'єктів – пропульсивних (лідруючих) галузей, компактно розміщених провідних галузей та окремих підприємств, провідних галузей або територій, кластерних систем, окремих складових – вершин системи, що створює поштовх до можливої зміни стану певної соціально-економічної системи загалом.

Отже, можна виокремити два підходи до розуміння поняття «імпульс»:

1) параметричний, який розглядає імпульс як зміну певних параметрів, що може викликати відгук певної соціально-економічної системи; цей підхід конкретизує параметри (показники), зміна яких може дати поштовх переміщенню певної системи з одного стану в інший, проте не уточнює, які саме об'єкти є джерелом виникнення імпульсу;

2) об'єктний, який розглядає імпульс як зміну певного об'єкта (всередині або зовні системи), що є джерелом виникнення поштовху і

яка впливає на соціально-економічну систему загалом; за цим підходом чітко визначаються об'єкти, розвиток яких створює поштовх для зміни стану певної соціально-економічної системи, проте не конкретизуються параметри, у зміні яких відображається імпульс.

На наш погляд, варто розглядати імпульс з точки зору об'єктно-параметричного підходу, який би дав змогу не лише визначити об'єкти, розвиток яких створює поштовх для розвитку певної соціально-економічної системи, але й конкретизувати параметри, у зміні яких відображається імпульс.

За об'єктно-параметричним підходом імпульс пропонується визначати як чинник, що створює одноразову дію такої сили з боку об'єкта, що знаходиться зовні або всередині соціально-економічної системи, та характеризується зміною конкретних параметрів її функціонування, яка є достатньою для поштовху до здійснення переходу системи до нового стану.

З точки зору характеру змін, які можуть виникати внаслідок дії чинників, усі імпульси варто розділити на імпульси коливальності та імпульси розвитку. На нашу думку, між цими двома видами імпульсів є принципова різниця.

Так, імпульси коливальності приводять до дестабілізації певної соціально-економічної системи, внаслідок чого її зміни набувають циклічного характеру. В цьому трактуванні імпульс коливальності є тотожним поняттю «шок»,

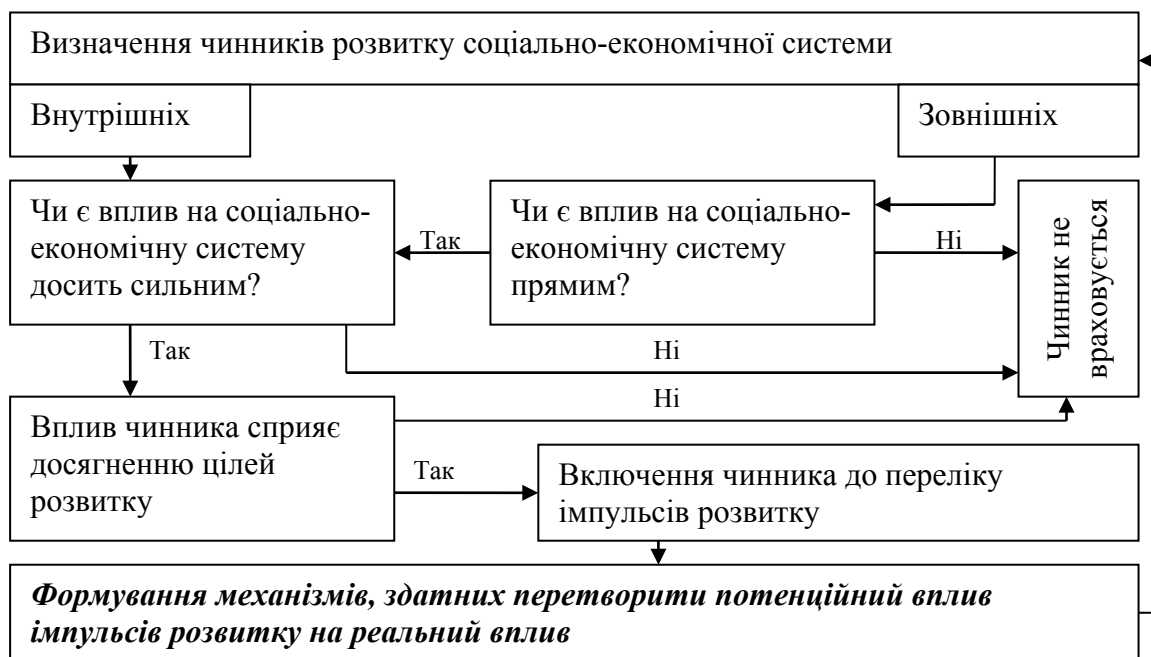

Рис. 1. Ідентифікація імпульсів розвитку соціально-економічної системи

Джерело: розроблено автором

який виступає як надзвичайний подразник, проявом якого в економічній сфері є раптова зміна умов господарювання, що викликає стрибки в динаміці одного чи декількох економічних показників, та який має викликати дестабілізацію розвитку певного економічного об'єкта (підприємства, ринку, окремого регіону, сектору економіки чи економічної системи загалом).

Якщо говорити про імпульси розвитку, то ними виступають чинники, які можуть приводити до кількісних та якісних перетворень в соціально-економічній системі, пов'язаних з переходом її до якісно нового рівня, тобто здатні активізувати розвиток соціально-економічної системи. Тобто імпульси розвитку є чинниками, що мають виключно конструктивний характер, тоді як імпульси коливань можуть носити як конструктивний, так і деструктивний характер.

Отже, імпульси розвитку соціально-економічної системи слід обирати серед чинників, що на нього впливають. Враховуючи те, що внаслідок впливу імпульсів розвитку стає можливим перехід до нового стану системи, який характеризується позитивними кількісними та якісними змінами, чинниками, які можуть вважатися імпульсами, є саме конструктивні чинники, тобто такі, що сприяють розвитку.

При цьому виникає необхідність чітко окреслити характеристики імпульсу розвитку:

- вплив завжди є сильним;
- вплив спрямовується на конкретний об'єкт;
- вплив найчастіше можна передбачити.

Тобто можна дійти висновку, що в соціально-економічній системі варто зосередитись на управлінні, що ґрунтується на виявленні імпульсів розвитку, що дасть змогу перетворити можливий позитивний вплив імпульсів розвитку на реальний.

Для ідентифікації імпульсів розвитку пропонуємо скористатись розробленою нами послідовністю, яку наведено на рис. 1.

Як видно з рис. 1, перш за все слід визначити внутрішні та зовнішні чинники розвитку соціально-економічної системи. З цією метою доцільно проводити моніторинг внутрішнього й зовнішнього середовища соціально-економічної системи.

На основі моніторингу визначаються чинники (внутрішні та зовнішні) розвитку соціально-економічної системи. Після цього варто перевірити, чи є вплив окремого чинника прямим та досить сильним. Якщо ні, то ці чинники можна опустити, не враховуючи їх вплив. Якщо ж так, то перевіряється, чи сприяє вплив чинника досягненню цілей розвитку. В такому разі чинник, що розглядається, вважається імпульсом розвитку.

Для того щоб встановлені імпульси, які виникають, змогли надати мультиплікативну стимулюючу дію, перетворившись на локомотив економічного розвитку, потрібні відповідні механізми.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, в ході дослідження було встановлено, що соціально-економічні системи функціонують в мінливому середовищі, що постійно на них впливає. Отже, одним з першочергових завдань є виявлення чинників, що впливають на соціально-економічну систему, та ідентифікація імпульсів її розвитку, що дасть змогу створити підґрунтя для прийняття економічних рішень на різних рівнях управління. Саме врахування виявлених імпульсів може сприяти прискоренню розвитку соціально-економічної системи, однак для цього мають бути розроблені відповідні механізми, що дадуть змогу перетворити потенційний вплив імпульсів розвитку на реальний вплив.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пойда-Носик Н. Чинники забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств / Н. Пойда-Носик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – № 1. – С. 67–73.
2. Семотюк О. Сучасний словник іншомовних слів: 15 000 слів / О. Семотюк. – Х. : Ранок: Веста, 2007. – 464 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Петрун», 2002. – 1440 с.
4. Большой экономический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://big_economic_dictionary.academic.ru.
5. Тарасенко Н. Економічний аналіз : [навчальний посібник] / Н. Тарасенко. – 4-те видання, стереотипне. – Львів : Новий світ – 2000, 2006. – 344 с.
6. Петряєва З. Організація і методика економічного аналізу : [навчальний посібник] / З. Петряєва, Г. Хмеленко. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2008. – 308 с.

7. Чемерис О. Категорійний аналіз поняття «фактор» у контексті вивчення проблеми підвищення рівня успішності майбутніх учителів математики / О. Черемис // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – № 14. – С. 55–57.
8. Омеляненко Т. Чинники виробничої стратегії підприємства: поняття, характеристика, систематизація / Т. Омеляненко // Формування ринкової економіки. – 2009. – № 21. – С. 49–57.
9. Кузьмін О. Фактори інноваційного розвитку підприємств / О. Кузьмін, Т. Кужда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.experts.in.ua/ua/baza/analitic/detail.php?ID=1139>.
10. Вірченко П. Чинники, які впливають на функціонування системи освіти, та їх суспільно-географічна класифікація / П. Вірченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/8736>.
11. Яцків М. Теорія економічного аналізу / М. Яцків . – Львів : Світ, 1993. – 216 с.
12. Испано-русский и русско-испанский словарь (общелексический) / [Б. Сордо-Пенья, К. Марцишевская, С. Маринеро]. – 13-е изд. – М. : Дрофа, 2011. – 765 с.
13. Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dictionary.reference.com/browse/sorry?s=t>.
14. Random House Webster's Unabridged Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dictionary.reference.com/browse/sorry?s=t>.
15. Ожегов С. Толковый словарь русского языка: 72 500 слов и 7 500 фразеологических выражений / С. Ожегов, Н. Шведова. – М. : Азъ, 1992. – 955 с.
16. Шинкоренко Т. Макроекономічні шоки: теоретичні та емпіричні аспекти / Т. Шинкоренко // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 2. – С. 44–60.
17. Історія економічних учень : [навчальний посібник] / [Л. Корнійчук, Н. Татаренко, А. Поручник]. – К. : КНЕУ, 1999. – 562 с.
18. Романчиков В. Основи наукових досліджень : [навчальний посібник] / В. Романчиков. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 151 с.